

MIHAELA JOHANA BORHA TIKŠANĀS AR VOLTĒRU: LATVIJAS KULTŪRAS VĒSTURES EIROPEISKĀ LAPPUSE

Kaspars Kļaviņš

Dr. hist., RTU profesors, Būvuzņēmējdarbības un nekustamā īpašuma ekonomikas un vadīšanas katedra, vēstures un starpkultūru menedžmenta viesprofesors Emirātu Tehnoloģiju koledžā Abū Dabī (Apvienotie Arābu Emirāti).

Zinātniskās intereses: Latvijas vēsture, Eiropas viduslaiki, 18.–20. gs. intelektuālā vēsture, īpašuma attiecību un sabiedrības sociālo problēmu vēsture, vides zinātne, kultūrainavas vēsture, Eiropas un Tuvo Austrumu literatūras vēsture, folkloristika, muzikoloģija, starpkultūru attiecības mūsdienu pasaulē kontekstā, reliģiju vēsture, arābu kultūrvēsture.

E-pasts: klavinskaspars@gmail.com

Raksts veltīts izcilā 18. gadsimta apgaismības ideju popularizētāja, aktīva Maltas ordeņa locekļa, ceļotāja, kolekcionāra, rakstnieka un politiķa, Varakļānu muižas īpašnieka Mihaela Johana Borha (1753–1810) nezināmajām vēstulēm, kas glabājas Ukrainas Zinātņu akadēmijas V. Stefanika Ļvovas Zinātniskajā bibliotēkā. Īpaši analizēta vēstule, kurā atspoguļota M. J. Borha tikšanās ar Eiropas intelektuāļu 18. gadsimta lielāko autoritāti – Voltēru, kas līdz šim publicēta tikai daļēji (pilns teksts šeit tiek skatīts pirmoreiz). M. J. Borhs te parādās kā izcils dzejas virtuozs, sarunu biedrs un epistolārā žanra meistars franču valodā, savas dzimtenes Žečpospolitas (un lokālās dzimtenes – Inflantijas, tag. Latgales) patriots, vienlaikus būdams sociālo reformu piekritējs zemnieku stāvokļa uzlabošanas jautājumā, tolerants dažādu Eiropas tautu un kultūru akceptētājs un kopējas Eiropas identitātes aizstāvis. Savukārt latviešu valodā sacerēto dzeju izmantošana M. J. Borha vēstulēs liecina par viņa saikni ar latviešu valodu un kultūru. Tas viss kopumā liek revidēt dažādus Latvijā un pasaulē esošos stereotipus par Baltijas aristokrātiju 18. gadsimtā, kā arī palīdz labāk saprast Baltijas (un Latvijas) intelektuāļu kādreiz izcilo vietu Eiropas izglītotās sabiedrības aprindās.

Atslēgas vārdi: Mihaels Johans Borhs, Voltērs, apgaismība, Eiropas identitāte, Inflantija.

Kaut arī Mihaela Johana¹ Borha (*Michael Johann v. d. Borch-Luboschutz*, 1753–1810)² personība plašākai Latvijas sabiedrībai tikpat kā nav zināma, tā neapšaubāmi ieņem vienu no svarīgākajām vietām mūsu kultūras vēsturē. Tikai šī personība ir kā dziļa, neizsmeļama aka, un tāpēc ir ļoti grūti apzināt visus M. J. Borha ārkārtīgi daudzpusīgās darbības aspektus. Varakļānu muižas īpašnieks, jaunā muižas parka aprakstītājs grāmatā, zinātnieks, kolekcionārs, izcilas bibliotēkas savācējs, franču apgaismības ideju interprets un Šveices brīvības apjūsmotājs, Maltas ordeņa atzara izveidotājs Polijā, rakstnieks un dzejnieks, Eiropas mēroga diplomāts un ceļotājs, Sicīlijas un Maltas ekspedīciju veicējs, uz kuru atsaucies slavenais vācu dižgars Johans Volfgangs fon Gēte savā “Itālijas ceļojumā”,³ utt., utt.

Mihaela Johana Borha epistolārais mantojums, ieskaitot citus rakstītos avotus, vēl joprojām neatrodas Latvijā. Šie materiāli glabājas Ukrainas Zinātņu akadēmijas V. Stefanika Ļvovas Zinātniskajā bibliotēkā, kur tie nonāca Pasaules kara laikā. Pateicoties Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas galvenās bibliotekāres Aijas Taimiņas un Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas direktores Ventas Koceres uzaicinājumam un atbalstam, šo rindu autoram 2011. gada vasarā izdevās apmeklēt minēto bibliotēku un veikt tur pētniecības darbu.

Uzmanību sevišķi piesaistīja kāda 1775. gada 27. janvārī Lionā rakstīta vēstule, ko M. J. Borhs, tāpat kā daudzas citas Eiropas ceļojumu laikā tapušas vēstules, adresē savam tēvam kā sava veida atskaiti par padarītajiem darbiem. Šajā vēstulē vēstīts par tikšanos ar Voltēru (*François-Marie Arouet Voltaire*, 1694–1778) – Eiropas intelektuāļu nekronēto karali, kurš ar veiksmīgu polemiku un biežajām uzvarām pār saviem oponentiem bija nodrošinājis sev gandrīz neapstrīdama “patiesības sarga” statusu un kura labvēlību meklēja arī daudzi Eiropas monarhi. Šī Borha vēstule ar tikšanās aprakstu daļēji publicēta 1874. gadā – Jelgavā iznākušajā Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības (*Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst*) sēžu protokolu apkopojumā.⁴ Tomēr šeit tā nodrukāta nepilnīgi, trūkst liela teksta daļa, piemēram, Borha sacerētās dzejas (ieskaitot Voltēram veltītās), kas veido nozīmīgu vēstules vēstījuma daļu. Tādēļ ļoti svarīgs bija Ļvovā atrastais vēstules oriģināls, kurš ņemts par pamatu šai analīzei.⁵

Mihaela Johana Borha tikšanās ar Voltēru 1775. gadā notikusi viņa rezidencē Fernē pilsētiņā pie Šveices robežas,⁶ kur viņš – no

Parīzes padzīts un Ženēvu atstājis – dzīvoja kopš 1758. gada līdz pat savas dzīves pēdējam – 1778. gadam, kad Voltērs triumfāli atgriezās Parīzē. Tomēr, neskatoties uz Francijas karaļa Ludviga XV nelabvēlību un šķietamo trimdu, Voltēra popularitāte un sabiedriskais statuss Eiropā un pašā Francijā bija tikai audzis – pasaules centrs bija tur, kur bija viņš. Fernē Voltērs dzīvoja lepnā muižā, šeit viņš attīstīja pulksteņu ražošanu un vadīja laiku, pieņemot savu neskaitāmo pielūdzēju vizītes no visas Eiropas. Mihaels Johans Borhs devās viesos pie cilvēka, kura visžēlīgo pieņemšanu Fernē kā godu uztvēra tādi 18. gadsimta spīdekļi kā ekonomists un filozofs Adams Smits, izcilais apgaismības laikmeta vēsturnieks Edvards Gibons, skandalozais siržu lauzējs Džakomo Kazanova un pazīstamais rakstnieks Džeimss Bosvels. Jāsaprot, ka mēs runājam par laikmetu, kad vēl liela ietekme sabiedrībā bija izglītotiem cilvēkiem – rakstniekiem un domātājiem, atšķirībā no šodienas, kad sabiedrības viedokli gandrīz pilnībā kontrolē naudasmaisi un tikai uz komerciālu iedzīvošanos orientētas kompānijas.

Tātad 1775. gadā, kad Fernē ieradās M. J. Borhs, Voltērs atradās savas dzīves nogales slavas zenītā, un nekas to vairs nespēja pārsteigt. Tomēr iespējams, ka Borha vizīte lielo domātāju neatstāja vienaldzīgu, tā bija pietiekami spilgta un ievēribas cienīga. Vienīgais avots par šiem notikumiem diemžēl ir tikai pats Mihaels Johans Borhs, kas viņa stāstījumu, protams, liek vērtēt kritiski. Bet – pie lietas! Borhs raksta, ka Voltēram viņš pieteikts kā kāds “ārzemnieks”. Voltērs esot domājis, ka apmeklētājs būšot Parīzes akadēmiķis, tāpēc bijis pārsteigts, sastopot dzejnieku. Viņi ilgi sarunājušies par Polijas vēsturi, pārvaldi un problēmām, par literatūru un dzeju. Voltērs sarunas beigās paudis savu izbrīnu par Borha izcili labo franču valodu. Viņš tik labi runājis franciski, ka Voltēram pat grūti bijis noticēt, ka saruna nav ar francūzi. Protams, ka no “poļu Livonijas” (*Inflanty polskie*, mūsdienu Latgale) nākušais Borhs sevi Voltēram prezentē kā poli. Tas nekas, ka līdz ar 1772. gada Žečpospolitas dalīšanu poļu Livonija iekļauta Krievijas impērijā, Polija turpināja pastāvēt un vēl nekas nebija beidzies. Turpmākā sarunas gaitā Voltērs atzinies, ka lasījis dažādus ārzemnieku sacerējumus franču valodā, bet nekad neesot redzējis nevienu opusu franču valodā, ko sarakstījis polis (“poļu mūza”; “*production d'une Muse polonaise*”).⁷ Tādēļ viņš lūdzis M. J. Borhu parādīt viņam kādu sacerējumu. Tā nu Borhs bijis spiests apsolīt, ka nākamajā dienā atsūtīs Voltēram

savu gara darbu. Protams, ciemošanās 18. gadsimta gaumē nebija “ieskriešana uz stundiņu” mūsdienu bezjēdzīgi sasteigtā un bezgaumīgā laikmeta izpratnē.

Lai glābtu labo slavu, M. J. Borhs šajā sarežģītajā situācijā ķēries pie jau senāk sacerētas poēmas pārstrādāšanas, ko savulaik bija veltījis Polijas karalim. Acīmredzot šeit viņš min kādu Polijas karalim Staņislavam Augustam Poņatovskim veltītu poēmu, kas Voltēra vajadzībām tika pilnībā pārstrādāta. “Poēma par Polijas karaļa Staņislava II varonīgo izglābšanos” gan tika nodrukāta tikai 1791. gadā, bet, iespējams, runa ir par tās neiespiesto variantu. Borhs nākamajā dienā veiksmīgi pabeigto opusu nodevis Voltēram ar kāda drauga starpniecību. Vienlaikus Borhs lūdzis informēt Voltēru, ka lūgums izpildīts un viņš uzdrošinās cerēt, ka Voltērs viņu pagodinās ar savu kritiku. Lai arī kādas bija M. J. Borha raizes, Voltēra reakcija pārspēja visas cerības. Lielais domātājs parādījies ar poēmu rokās un izteicis komplimentus, atzīstot, ka no visiem sacerējumiem, ko darinājuši ārzemnieki, tikai Borha poēma pelna atzinību kā ārkārtīgi tīrās valodas, tā dzejas kvalitātes ziņā, kurai līdzās varot nostādīt vienīgi Šuvalova odu. Minētais Šuvalovs neapšaubāmi ir izcilais Krievijas apgaismības darbinieks, mecenāts Ivans Šuvalovs (*Ivan Ivanovich Shuvalov*, 1727–1797), pirmais Krievijas izglītības ministrs, kura iniciatīva veicināja Krievijas pirmās universitātes, teātra un mākslas akadēmijas izveidi. Viņam bija ciešs kontakts ar Voltēru. Tieši pateicoties I. Šuvalova atbalstam, Voltērs sarakstīja “Krievijas impērijas vēsturi Pētera I laikā” (1759; 1763).⁸ Tajā pašā 1775. gadā, kad Borhs ciemojas pie Voltēra, barons Korberons,⁹ būdams Francijas diplomātijas pārstāvis Krievijā, viesojies pie I. Šuvalova un liecina, ka Šuvalovs publiski viņam lasījis priekšā kādu Voltēra improvizāciju.¹⁰ Diemžēl Šuvalovs, būdams Eiropas kultūras cilvēks, nebija cieņā Krievijas sabiedrības konservatīvajā daļā, kura šo “masonu” uztvēra ar lielām aizdomām.

Atgriežoties pie M. J. Borha vēstules, redzams, ka visa turpmākā saruna ar Voltēru noris dažādu pieklājības reveransu formā, kur abi sarunas biedri viens no otra neatpaliek bezgalīgos laipnības un cieņas apliecinājumos. Borhs uzsver, ka viņa poēmai ir kāda vērtība, tikai pateicoties Voltēram. Savukārt Voltērs norāda, ka neesot nekā cildenāka par izvēlēto poēmas tēmu utt., utt. Protams, Borhs nav vienīgais Voltēra viesis, un visa šī saruna notiek saviesīgās sabiedrības

lokā. Klāt ir arī kāds prūšu virsnieks, pēc reliģiskās konfesijas “franču protestants” (acīmredzot hugenotu izcelsmes), un slavenā franču dramaturga Pjēra Korneija¹¹ mazmeitas vīrs. Voltērs dod Borham padomus saistībā ar poēmas galējo versiju un izlemj publiski nolasīt kādu fragmentu no Borha sacerējuma, kas skar viņa dzimteni. Poēmas fragmentā ir runa par (Polijas) problēmām, ciešanām un pretrunām. To rotā izmisuma pilnas rindas, kā “*briesmīgais apmelojums, kas iedvesmo odzes; melni krusti; drūmā cietsirdība; pārprastā brīvība; jukas un noziegumi*” utt.¹²

Pēc tam M. J. Borhs nolemj doties uz saviem apartamentiem, bet Voltērs viņu aizkavē, lūgdams pavadīt kompānijā. Borhs piekrit un kļūst par liecinieku interesantām sarunām. Proti, sabiedrībai pievienojas četri angļu džentlmeņi, to starpā kāds Česterfilds (iespējams, toreiz vēl ļoti jaunais – topošais britu diplomāts Filips Stenhops Česterfilds (*Philip Stanhope, 5th Earl of Chesterfield*, 1755–1815)). Sarunas nu risinājušās par Angliju, kas Borham likusies apbrīnas cienīga tēma. Te nu viņš varējis redzēt, ar kādu vieglumu Voltērs kā “īsts hameleons” (“*vrai caméléon*”)¹³ pielāgojies saviem jaunajiem sarunu biedriem, palikdams nopietns. Saviesīgam vakaram beidzoties, talantīgais poļu Livonijas viesis atkal ķeras pie spalvas un sacer jaunu veltījumu Voltēram – vēstuli dzejās, ko nodod tam izlasīt gultā – no rīta ceļoties. Attiecīga rakstura dzejas franciski sauc par “*épître*”, kas ir atvasināts no latīņu valodas “epistola” (t.i., vēstule). Voltērs attīstīja šo žanru savā gaumē, rakstot veltījumus dzejā dažādiem Eiropas monarhiem: Frīdriham II, Katrīnai II u.c. Monarhi savukārt atdarināja šo stilu, sacerot veselu virkni *épître*, kā, piemēram, Frīdrihs II.¹⁴ Mihaels Johans Borhs, protams, nebija pirmais, kurš Voltēram rakstīja vēstuli dzejā (atcerēsimies kaut vai Prūsijas karaļa Frīdriha II virtuozo sacerējumu no 1750. gada).¹⁵

Otrā rītā Borhs Voltēru tiešām sastop guļošu gultā. Dižgars atvainojas, ka pieņem viņu šādā stāvoklī, jo nejūtoties labi: pēc vakardienas piemeties neliels drudzis. Tomēr viņš ļoti pateicas par jaunajām, viņam veltītajām dzejām. Un te nu Mihaels Johans Borhs izmanto situāciju un palūdz Voltēru uzrakstīt rekomendācijas vēstuli, kas viņam vajadzīga Lionā. Jā, drošam pieder pasaule!

Voltēram veltītās Borha dzejas, protams, ir viena vienīga slavas dziesma, kur līdz pat debesīm (“*jusqu'au ciel*”)¹⁶ tiek cildināts viņa vārds un slava. Pēc tam seko vairākas pieklājības rindas tēvam, kam

Épître
du Comte de Borck
à Monsieur de Voltaire

En croirais-je mes yeux! Voltaire, est-ce bien Toi?
 Qu'un excès d'indulgence abaisse jusqu'à Moy.
 Quoi? peu vain des lauriers dont est ceinte Ta tête,
 Tu souris aux efforts d'un Poète naissant;
 Et flattant ses espais d'un avenir brillant,
 Tu l'offre qu'il t'en fais, quoi? ta bonté se prête.
 Ah! Voltaire, à ce trait, que Tu peins bien Ton coeur;
 Que Tu rends, par un mot, les vertus de Ton âme;
 jamais, je te vois bien, l'ambition, l'erreur,
 D'un Génie éclatant n'ont offusqué la flamme:
 Tes veilles, tes labeurs, tes immortels travaux,
 En portant, jusqu'au Ciel, et Ton Nom, et Ta gloire,
 Applanissaient la route, au Temple de Mémoire,
 à ceux, que les Vertus, ont nommé Tes Égaux,
 Et ne recherchaient pas l'avantage stérile,
 De plaire, de flatter, sans pouvoir être utile.

adresēta šī vēstule, atgādinot par Mihaela Johana Borha piezīmēm no Šveices, kur viņš bija veicis ceļojumu iepriekšējā – 1774. gadā, – un vēstule ir galā. Šī vēstule liecina par daudzām svarīgām lietām. Pirmkārt, tā ir liecība par spēcīgo Polijas identitātes izpratni 18. gadsimta otrās pusēs poļu Livonijā jeb Inflantijā (resp., tagadējā Latgalē). M. J. Borhs Rietumeiropā visur ir Polijas kopējās identitātes un

kultūras reprezentants. Voltēram viņš vispār pirmoreiz sniedz priekšstatu par “poļu dzejnieka” spējām dzejot franču valodā. Neskatoties uz 1772. gada Žečpospolitas dalīšanu, kuras laikā Inflantija tika pievienota Krievijas impērijai, šejienes aristokrātijā poļu kultūras identitātes apziņa nebija mazinājusies. Vecās Livonijas vāciskās un latviskās saknes bija šajā civilizācijā pilnībā integrējušās un līdzās lokālpatriotismam ilgā laika periodā veidojušas ciešu saikni ar Varšavas galmu. Otrkārt, vēstule liecina par franču valodas un kultūras lielo nozīmi 18. gadsimta Inflantijas aristokrātijas aprindās. Franciski runāt un rakstīt šajā laikā centās liela daļa Eiropas aristokrātijas, bet M. J. Borha prasmes un stilu tiešām var atzīt par izmeklētu. Šajā ziņā viņa vēstules runā pašas par sevi.

Treškārt, vēstule sniedz būtisku informāciju par franču apgaismības reprezentantu attieksmi pret Žečpospolitu 18. gadsimta nogalē, ņemot vērā, ka Voltērs bija tās spilgtākais un ietekmīgākais pārstāvis. Te uzreiz jāatzīmē, ka šī attieksme nebūt nebija viennozīmīga. No vienas puses, Francijas gaišie prāti asi kritizēja Polijas anarhiju, ko darīja arī paši poļu patrioti, cenšoties panākt vienotību valsts pārvaldē un sabiedrības reformas. No otras puses, atsevišķu franču intelektuāļu, to skaitā Voltēra, attieksmi noteica gandrīz liekulīga simpatizēšana Eiropas despotiskajiem monarhiem, cenšoties no tiem panākt politisku protekciju un finansiālu labumu, kas neko labu neliecina par šiem intelektuāļiem. Žečpospolitas neierobežotā šlahtas demokrātija, protams, šiem valdniekiem bija kā “dadzis acī”. Atcerēsimies, ka monarhs Polijā atšķirībā no citām Eiropas valstīm tika vēlēts. Protams, iesīkstējusi dzimtbūšana, tirgotāju spekulācijas iespējas muižniecības pavēnī un katoļu baznīcas konservatīvisms objektīvi nebija pieņemami nevienam. Taču tas nenozīmē, ka gudri Polijas valdnieki paši nesaprata situācijas nopietnību vai necentās to mainīt. Diemžēl visu šo faktoru rezultātā Žečpospolitas pārvalde bija Eiropas populāro publicistu vidū guvusi negatīvu pieskaņu, no kuras arī pozitīvu reformu procesā bija grūti atbrīvoties. Mūsdienās to sauktu par “valsts tēla” problēmu. Ja lasām, piemēram, Monteskjē (*Montesquieu*, 1689–1755) ievērojamāko sacerējumu “Persiešu vēstules” (“*Lettres Persanes*”, 1721), redzam, ka pat šeit Polijas jautājums guvis atspoguļojumu. Un, kaut arī Polijas pārvalde te asi kritizēta, Monteskjē vēl asāk kritizē tās despotiskos kaimiņus (acīmredzot Prūsiju un Krieviju), uzsverot, ka Polijas iedzīvotāji “slikti izmanto savu brīvību un tiesības ievēlēt karaļus”, bet par

kaimiņiem piezīmē, ka tie “zaudējuši abas” [kā brīvību, tā vēlēšanu tiesības – K. K.]:

“... *Pologne, qui use si mal de sa liberté et du droit qu'elle a d'élire ses rois, qu'il semble qu'elle veuille consoler par là les peuples des voisins, qui ont perdu l'un et l'autre.*”¹⁷

Arī Voltērs nebija nekāds Polijas draugs. Viņš drīzāk simpatizēja Prūsijas un Krievijas apgaismotajam absolūtismam, Frīdriham II un Katrīnai II nekā Polijas aristokrātiskajai demokrātijai, kurā viņš redzēja vienīgi anarhiju.¹⁸ Zināma taisnība te bija: vēlēts monarhs un *liberum veto* – tiesības katram deputātam ar savu vienīgo balsi Žečpospolitas seimā apturēt sev netikama likumprojekta stāšanos spēkā – veicināja šlahtas visatļautību un haosu valsts pārvaldē. Diemžēl Voltērs nepieredzēja Polijas karaļa Staņislava Augusta Poņatovska (*Stanisław II August Poniatowski*, 1732–1798) veiksmīgos centienus šo sistēmu reformēt. Viņš pat gāja tik tālu, ka savā vēstulē Prūsijas karalim Frīdriham II nosauca Polijas dalīšanas ideju par ģēnija cienīgu.¹⁹ Vienlaikus Voltērs uzskatīja, ka Polijā valda obskurantisms un reliģisks fanātisms, kas arī nebija taisnība, vismaz attiecībā uz Polijas intelektuāļiem. Līdzās klerikālismam un konservatīvai sabiedrības izpratnei (kas arī nav viennozīmīgi negatīvi vērtējama) lielā daļā Polijas aristokrātijas valdīja sajūsma par Francijas apgaismības ideāliem, sabiedrības reformēšanas tieksmes un garīgas brīvības ideāls. Voltērs Polijā tika uztverts pozitīvi. Par to liecina, piemēram, fakts, ka 1773. gadā poļu valodā tika izdots Voltēra sabiedriski kritiskais darbs “Zadīgs”.²⁰ Katrā ziņā, pateicoties M. J. Borha vizītei, Polijas tēls Voltēra apziņā tika spodrināts (protams, ja varam ticēt paša Borha vēstījumam). Žēl, ka nav zināma viņa vizītes recepcija Polijā. Ja tāda bija, vai tas palika bez sekām? M. J. Borhs bija Polijas galmam pietuvināta persona un viņa ieklausījās.

Borha tikšanās ar Voltēru 1775. gadā notika Polijai ārkārtīgi dramatiskos apstākļos un ir interesanta arī no politiskās situācijas atspoguļojuma viedokļa. Tālredzīgais un enerģiskais Polijas karalis Staņislavs Augusts Poņatovskis 1772. gadā bija protestējis pret Žečpospolitas dalīšanu, diemžēl nespējot ietekmēt notikumu gaitu. Tomēr poļu šlahtas gaišākā daļa atbalstīja pārmaiņas, lai nodibinātu valstī kārtību, kas galu galā 1791. gadā vainagojās kā Žečpospolitas Trešā maija konstitūcijas pieņemšanu, kas uzskatāma par pirmo moderno konstitūciju Eiropā. Diemžēl Krievijas imperatore

Katrīna II, kas oficiāli liekuļoja, izliekoties par kārtības nodrošināšanas garantu Polijā, patiesībā nepavisam to nevēlējās un brīdī, kad Polijas pārvalde reāli stabilizējās, sāka to graut vēl enerģiskāk. Sekoja nākamās divas Polijas dalīšanas, kur Voltēra apjūsmotās absolūtās monarhijas – Prūsija un Krievija – varēja triumfēt uz Žečpospolitas drupām.

Te gan jāpiebilst, ka atšķirībā no 20. gadsimta brutālajām okupācijām 18. gadsimta galantie valdnieki un diplomāti ievēroja zināmu savstarpēju cieņu un principus, ieskaitot Krievijas vācisko galmu un izglītoto, zinātkāro Katrīnu II, kas ziedoja prāvus līdzekļus izcīlu Francijas bibliotēku iepirkšanai. Šis nebija “nacionālo” vai totalitāro valstu laiks. Eiropēiski izglītotas, franču kultūru apjūsamojošas vācu princeses atrašanās uz Krievijas troņa bija tikpat pašsaprotama kā Prūsijas valdnieka runāšana franču valodā, atstājot vācu valodu ēnā. Modernā nacionālisma, tāpat kā starptautisko tiesību un cilvēktiesību jēdzieni vēl tikai veidojās, un Polija ar tās ārkārtīgi sarežģīto situāciju bija šī procesa lakmusa papīrs. Vienlaikus dzima daudzas negatīvas tendences, kas savu atbaidošo segu parādīja vēlāk. Daudzu franču intelektuāļu (ieskaitot Voltēra) negodīgā Polijas okupācijas atzišana un koķetēšana ar “stiprajiem monarhiem” pavēra ceļu nākotnes pērkamo žurnālistu bezprincipiālajai darbībai. Bet brutālas varas un naudas kundzības apstākļos sākotnējie apgaismības ideāli ar laiku pārvērtās plānā fasādē, kas mūsdienās maskē pavisam citu saturu.

Mihaels Johans Borhs savā poēmā Poliju apraksta kā traģisku vietu, līdzīgi Voltēram, kritizējot pārprasto brīvību valsts pārvaldē utt., taču viņš ir un paliek savas zemes patriots. Tieši šī kritiskā sadaļa ir tā, kas saskaņā ar Borha vēstuli Voltēram ļoti patīk un ko viņš lasa priekšā publikai. Vienlaikus, protams, Polijas administratīvās iekārtas reforma bija arī kvēlāko poļu patriotu vēlme. Veco Polijas problēmu aktualizēšana apgaismības (un vēlāk – arī romantisma) laikmetā – sevišķi sākot ar pirmo valsts dalīšanu – bija pat sava veida modes lieta, savdabīgs īsta, nesavtīga patriotisma barometrs. Ne velti šajā laikā tik bieži poļu domātāji atsauca uz 16./17. gs. jezuītu Pēteri Skargu (*Piotr Skarga*, 1536–1612), kurš savulaik bija asi kritizējis nevienprātību poļu starpā.

Atliek tikai nojaust, cik sarežģīta visā šajā kontekstā bija veco Livonijas mantinieku: Kurzemes un Inflantijas (Latgales) iedzīvotāju situācija Polijas protekcijā. Te savijās Kurzemes hercogistes un poļu

Livonijas lokālās intereses, kārtu atšķirības, Polijas galma intrigas, Prūsijas un Krievijas ekspansija, Eiropas norises protestantisma un katolicisma ietvaros utt. Šī situācija neapšaubāmi kaldināja kā labus diplomātus, tā vispārcilvēciski orientētus domātājus. Borhu dzimtā tā jau bija tradīcija. Patriotisms te dzima kā daudzpakāpju pārreģionāls jēdziens, orientējoties pēc Eiropas vērtību skalas. Mihaela Johana Borha tēvs Johans Andrejs Jozefs Borhs (*Johann Andreas Joseph von der Borch*; pol. *Jan Jędrzej Józef Borch*; ap 1713–ap 1779)²¹ savulaik (1763. gadā) bija pildījis Polijas sūtņa funkcijas Krievijā, vienlaikus aizstāvot Kurzemes hercogistes intereses Bīrona afēras kontekstā.²² Ukrainas Zinātņu akadēmijas V. Stefanika Ļvovas Zinātniskajā bibliotēkā, piemēram, atrodas viņa vēstule par diplomātisko misiju Krievijā 1763. gadā, kur pārsteidzoši modernā politiskā leksikā tiek formulēta pretenzija par to, ka Krievija pārkaļpot likumus un cilvēku (“dabiskās”) tiesības attiecībā uz Kurzemes hercogisti.²³ Diemžēl pats aizstāvamais Ernsts Johans Bīrons (*Ernst Johann von Biron*, 1690–1772) nebija nekāds likumības ievērotājs. Būdams imperatores Annas favorīts, viņš bija Krievijā ieguvis milzīgu politisko varu un izmantojis to savās finansiālajās interesēs, vienlaikus aizstāvot Krievijas intereses Polijā. Viss bija ļoti sarežģīti.

Lasot Mihaela Johana Borha vēstules, kļūst skaidrs, ka viņš bija ārkārtīgi veikls diplomāts, apveltīts ar labu intuīciju un spēju sasniegt iecerēto mērķi, par spīti jebkādiem šķēršļiem, nebūt neatpaliekot no sava laika ironiskajiem franču un itāļu avantūristiem, kas noteica izturēšanās stilu 18. gadsimta otrās puses Eiropā. Vēstule Voltēram liecina, ka viņš ir ne tikai talantīgs rakstnieks (kas ir pašsaprotami, aplūkojot kaut vai viņa ceļojumu aprakstu par Sicīliju un Maltu²⁴), bet arī virtuozs dzejnieks, protams, saskaņā ar 18. gadsimta franču literatūrā valdošajiem kanoniem. Spriežot pēc šīs un citām franču valodā sarakstītajām vēstulēm, M. J. Borhs ir īsts epistolārā žanra meistars, cenšoties imitēt stilu, ko jau 17. gadsimtā izstrādāja de Seviņjē kundze (*Marie de Rabutin Chantal, Marquise de Sévigné* vai vienārši *Madame de Sévigné*, 1626–1696). Nevajadzētu tomēr Mihaelu Johanu Borhu uzskatīt par bezidentitātes kosmopolītu. Viņa vēstuļu klāstā atrodam arī poļu un latviešu valodā rakstītus tekstus. Infantijas patriots Borhs, rakstot vēstules savai sievai Eleonorai (*Eleonore Christine Borch*, dz. *Browne*, 1766–1844), velta viņai arī dzejas latviešu valodā:²⁵

*“Mīlā sirsniņ, dvēselīt!
Es pie tavām kājām krīt,
Lūdzam: griez šurp tavu auss,
Manu gribēšanu klauss...”*

Grūti noteikt šo dzeju izcelsmi, tās līdzinās Vecā Stendera²⁶ latviski sacerētajām ziņgēm. Šis piemērs arī liecina, ka latviešu valoda un tradīcijas Mihaelam Johanam Borham nebija vienaldzīgas pretstatā stereotipam par Baltijas muižniecības aroganci un “tālumu no tautas”.

Attiecībā uz kontaktu ar Voltēru M. J. Borha stils, protams, ir ļoti patētisks, viņš savas nelielās, dzejas laukā iesācējas mūzas uzplaukumu skaidro tikai ar Voltēra ģeniālo ietekmi u.tml., taču jāsaprot, ka tādas pieklājības formas 18. gadsimta izglītotajos slāņos bija normālas un pašsaprotamas. Viņš nebūt tikai neglaimo. M. J. Borhs patiešām ir eiropietis ar lielo burtu, un Voltērs ir sava laika Eiropas dvēsele. Kādā vēstulē tēvam, kas 1776. gadā adresēta no Parmas, Borhs, piemēram, atklāti uzskaita savas pamatvērtības, rakstot: “Mans Karalis, Mana Nācija un Eiropa būs mani tiesneši...” (*“Mon Roi, Ma Nation, l'Europe entière seront mes juges...”*).²⁷ Mūsdienu Eiropas Savienībā šāds pasaules uzskata apliecinājums varētu izraisīt vienīgi izbrīnu un neticību, jo patriotisms, godaprāts un eiropieša kultūras identitāte diemžēl pieder pagātnei. Vispār daudzas Borha atziņas attiecībā uz toleranci, sociālo taisnīgumu, cilvēktiesībām un citu kultūru akceptēšanu varētu kā lozungus piespraust virs Eiropas Parlamenta durvīm. Tāpēc jau mēs pieņemam Eiropas vienotību, lai iepazītos ar citu tautu pieredzi un to izmantotu savas dzimtenes labklājības veicināšanai.

Kādā vēstulē tēvam, kas tapusi Lionā 1776. gadā, M. J. Borhs, piemēram, apraksta dažādas Eiropas tautas un izsaka savas pārdomas, ko no kuras varētu mācīties.²⁸ Šāda atvērtība dažādām kultūrām bija raksturīga arī Voltēram. Viņš atplestām rokām varēja pieņemt jebkuras tautības un reliģiskās konfesijas pārstāvi, diskutēt ar to un atklātā dialogā aizstāvēt savus uzskatus. Neskatoties uz negatīvo Polijas vērtējumu, Borha vēstulē redzam, cik nepiespiesti un bez aizspriedumiem viņš tiek pieņemts, kad Voltērs uzzina, ka M. J. Borhs ir Polijas pārstāvis. Tieši šādas nestereotipiskas attieksmes trūkst pašreizējā Eiropā, kas savus pilsoņus vēl joprojām iedala “rietumeiropiešos” un “austrum-

eiropiešos”, neskatoties uz šī absurdā sadalījuma politisko izcelsmi kādreizējā komunistiskā bloka un NATO konfrontācijas (“dzelzs priekšvara”) rezultātā, kam ar Eiropas senāko vēsturi nav nekāda sakara.

Ar Voltēru Mihaelu Johanu Borhu vienoja arī pilsonisko brīvību atzīšana un zemnieku dzimtbūšanas kritika. Voltērs cīnījās pret dzimtbūšanu Eiropā un Francijā jau no 1770. gada – līdz pat savai nāvei. Žečpospolitā (un Borha dzimtajā Inflantijā – Latgalē) dzimtbūšana 18. gadsimtā tiešām bija sasniegusi kulmināciju. Smaigais zemnieku stāvoklis bija vēl viens Polijas kritikas arguments, ko dažkārt akcentēja Eiropas apgaismotāji. Par M. J. Borha viedokli šajā jautājumā arī var spriest tikai pēc viņa vēstulēm, piemēram, 1774. gada 30. augustā tapušā Šveices ceļojuma apraksta, kur viņš ārkārtīgi asi kritizē dzimtbūšanu Latgalē. Te Borhs ir neticami ass pret saviem kārtas biedriem dzimtenē. Salīdzinot ar Šveices situāciju, viņš raksta: *“Mēs esam paši savas nejēdzības autori, šī zemes gabala tirāni, kas atrodas mūsu īpašumā. Mēs neatšķīram mūsu ciemu iedzīvotājus no dzīvniekiem, kas vago mūsu laukus vai dzīvo mūsu mežos.”*²⁹

Nemot vērā latviešu nacionālos mītus, nevajadzētu uztvert attiecīgās rindas kā “latviešu tautas mūžīgās verdzības” pierādījumu. Pirmkārt, jāatceras, ka zemnieku stāvoklis 18. gadsimta Eiropā nekur nebija viegls. Otrkārt, Baltijas provincēs (Kurzemē un Vidzemē) dzimtbūšanu atcēla agrāk nekā daudzās citās Eiropas zemēs.³⁰ Kaut arī bijušajā Inflantijā tas notika vienlaikus ar dzimtbūšanas atcelšanu Krievijā (1861. gadā), šeit, tāpat kā Kurzemē, Vidzemē un Igaunijā, jau 18. gadsimtā norisa diskusijas par reformām un zemnieku stāvokļa uzlabošanu, kas Baltiju kopumā pozitīvi izceļ citu Eiropas zemju vidū. Tāpat kā Vidzemē, arī šeit zemnieku stāvokļa uzlabošana cieši saistīta ar franču un šveiciešu ietekmi. Tāpat kā Vidzemē zemnieku sociālo stāvokli aktīvi aicināja uzlabot netālu no Šveices robežas Montbeliardē (*Montbéliard*) dzimušais zinātnieks Georgs Frīdrihs Parrots (*George-Frédéric Parrot*, 1767–1852), Latgalē par šo jautājumu savā Šveices brauciena ietekmē franču valodā un apgaismības garā raksta Mihaels Johans Borhs. Atcerēsimies, ka arī latviešu zemnieku kaismīgais aizstāvis Garlībs Merķelis, kuram mēs pateicamies arī par savas pagātnes falsifikāciju un ilgās “verdzības” mītu, bija franču apgaismības domātāju, sevišķi Žana Žaka Ruso (*Jean Jacques Rousseau*, 1712–1778) un Gijoma

Tomasa Reināla (*Guillaume Thomas Raynal*, 1713–1796) ideju popularizētājs.

Nobeigumā, vērojot mūsdienu Latvijas iedzīvotāju garīgo dezorientāciju, atliek tikai nožēlot mūsu kultūrvēsturisko sakņu aizmiršanu. Ja poļi lepojas ar to, ka viņu zemē 1791. gadā tika pieņemta pirmā konstitūcija Eiropā, Latvija varētu lepoties ar saviem 18. gadsimta domātājiem, kuru vidū Mihaels Johans Borhs ir viens no pirmajiem “Eiropas identitātes” formulētājiem, izcils apgaismības ideju atbalstītājs un sava laika Eiropas garīgo autoritāšu draugs. Iedziļinoties M. J. Borha vēstulēs, vienlaikus saprotam mūsdienu Eiropas (un Rietumu pasaules) vērtību devalvāciju, neskatoties uz visiem saukļiem un aicinājumiem. “Austrumeiropas” un “Rietumeiropas” smieklīgais sadalījums, kurš kalpo par pamatu daudzu Eiropas zemju diskriminācijai, ir apkaunojoša liecība šai ignorancei.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Latviešu valodā sarakstītajās informācijas vietnēs viņa vārdu kārtība sniegta nepareizi – *Johans Mihaels Borhs*.
- ² *Michel-Jean, comte de Borch*. Tā kā Borha vēstules rakstītas franču valodā, viņa vārds būtu jāmin franču transkripcijā, kā viņš pats visur parakstījies.
- ³ J. V. Gēte atsaucas uz M. J. Borhu 1787. gadā, apceļojot Sicīliju.
- ⁴ *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1873* (1874). Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, S. 3–7.
- ⁵ V. Stefanika Ļvovas Zinātniskā bibliotēka. Borhu arhīvs (fonds Nr. 13). 90. Korespondenca Jana i Ludwiki Borchów (głównie listy Michała Borcha z podróży po Europie Zachodniej 1773–1780 oraz jego dziennik z podróży po Szwajcarii 1774). 1773–1780.
- ⁶ Mūsdienās – Fernē-Voltēra (*Ferney-Voltaire*).
- ⁷ V. Stefanika Ļvovas Zinātniskā bibliotēka. Borhu arhīvs (fonds Nr. 13). 90. Korespondenca Jana i Ludwiki Borchów (głównie listy Michała Borcha z podróży po Europie Zachodniej 1773–1780 oraz jego dziennik z podróży po Szwajcarii 1774). 1773–1780.
- ⁸ Sergei Solov'ev (1994). *Sochineniia*. Moskva: Mysl', s. 465.
- ⁹ *Marie Daniel Bourree de Corberon* (1748–1810).
- ¹⁰ Marie Daniel Bourree de Corberon (1901). *Un diplomate francais a la cour de Catherine II, 1775–1780*. Paris: Plon-Nourrit, p. 101.
- ¹¹ Pjērs Korneijs (*Pierre Corneille*, 1606–1684) – klasicisma traģēdijas aizsācējs franču literatūrā.

- ¹² V. Stefanika Ļvovas Zinātniskā bibliotēka. Borhu arhīvs (fonds Nr. 13). 90. Korespondencija Jana i Ludwiki Borchów (głównie listy Michała Borcha z podróży po Europie Zachodniej 1773–1780 oraz jego dziennik z podróży po Szwajcarii 1774). 1773–1780.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ Frédéric II, roi de Prusse (1760). *Poesies diverses ou Oeuvres du philosophe de Sans-Souci*. T. 1. Potsdam.
- ¹⁵ Turpat, 315. lpp.
- ¹⁶ V. Stefanika Ļvovas Zinātniskā bibliotēka. Borhu arhīvs (fonds Nr. 13). 90. Korespondencija Jana i Ludwiki Borchów (głównie listy Michała Borcha z podróży po Europie Zachodniej 1773–1780 oraz jego dziennik z podróży po Szwajcarii 1774). 1773–1780.
- ¹⁷ Montesquieu (1993). *Lettres Persanes*. Paris: Booking International, p. 238.
- ¹⁸ Sophie Barthélémy (2004). Francja – Polska: un siècle de relations intellectuelles et artistiques entre la France et la Pologne (1750–1850). In: *Semper Polonia: L'art en Pologne, des Lumières au romantisme (1764–1849)*, p. 60.
- ¹⁹ Turpat. Neskatoties uz bijušo konfliktu, jau 1757. gadā Voltērs ar Frīdrihu II bija izlīdzis un abi atkal apmainījās ar draudzīgām vēstulēm.
- ²⁰ Turpat.
- ²¹ Dzimšanas un miršanas gadi nav precīzi zināmi. Saskaņā ar citu informāciju: ap 1715–ap 1780. Sk.: http://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Andrzej_Borch
- ²² Neviennozīmīgi vērtējamais Kurzemes hercogs Ernsts Johans Bīrons, būdams Krievijas imperatores Annas favorīts, bija ar vērienu izmantojis savu politisko varu finansiālās interesēs un pēc imperatores nāves tika represēts.
- ²³ V. Stefanika Ļvovas Zinātniskā bibliotēka. Borhu arhīvs (fonds Nr. 13). 90. Korespondencija Jana i Ludwiki Borchów. Listy od różnych osób oraz listy w sprawie misji Jana Borcha do Petersburga w 1763 r. 1757–1782. Sztuk 40. k. 74.
- ²⁴ Michel-Jean, Comte de Borch (1782). *Lettres sur la Sicile et sur l'île de Malthe ... pour servir de supplément au voyage en Sicile et la Malthe de Monsieur Brydonne*. Turin: chez les freres Reycends.
- ²⁵ V. Stefanika Ļvovas Zinātniskā bibliotēka. Borhu arhīvs (fonds Nr. 13). 2. Papiery osobiste Michała i Eleonory Borchów (1782–1811), ich wnučka Michała, oraz materiały związane z działalnością ich syna Karola (1811–1853). 1767–1861. l. 261.
- ²⁶ Gotthard Friedrich Stender (1714–1796).
- ²⁷ V. Stefanika Ļvovas Zinātniskā bibliotēka. Borhu arhīvs (fonds Nr. 13). 90. Korespondencija Jana i Ludwiki Borchów (głównie listy Michała Borcha z podróży po Europie Zachodniej 1773–1780 oraz jego dziennik z podróży po Szwajcarii 1774). 1773–1780.

²⁸ Turpat.

²⁹ Turpat.

³⁰ Dzimtbūšana Kurzemē un Vidzemē tika atcelta agrāk nekā Saksijā, Hannoverē, atsevišķās Austrijas provincēs, Ungārijā, Kongresa Polijā, Īslandē, Krievijā, Balkānos, Spānijā un Itālijā.

MEETING OF MICHAEL JOHANN BORCH WITH VOLTAIRE: THE EUROPEAN PAGE IN THE HISTORY OF LATVIAN CULTURE

Kaspars Kļaviņš

Dr. hist., Professor, Riga Technical University, Faculty of Engineering Economics and Management, Institute of Building Entrepreneurship and Real Estate Economics, Professor of History and Cross-Cultural Management, Emirates College of Technology in Abu Dhabi.

Scientific interests: history of Latvia, European Middle Ages, intellectual history of the 18th–19th centuries, history of the ownership relations and social problems, science of environment, history of cultural landscape, history of European and Near Eastern literature, folkloristics, musicology, intercultural relations in the context of the modern world, history of religions, history of culture of Arabia.

E-mail: klavinskaspars@gmail.com

The article is devoted to the unknown letters of Michael Johann Borch (1753–1810), the promoter of the Enlightenment ideas of the 18th century, an active member of the Order of Malta, a traveller, collector, writer and politician, the lord of Varakļāni Manor. At present these letters are kept at the V. Stefanyk Lviv Scientific Library of the Ukrainian Academy of Sciences. Special analysis is performed of the letter that reflects the meeting of M. J. Borch with the major authority of the European intellectuals of the 18th century, namely Voltaire, and that has been published only in part (the full wording is presented here for the first time). M. J. Borch appears there as an outstanding poetry virtuoso, a conversation partner and master of epistolary genre in French, a patriot of his native Poland (and the local native land of Inflanty, now Latgale), who is at the same time adherent to social reforms in relation to improvement of peasant situation, a tolerant approver of different peoples and cultures of Europe and defendant of the common European identity. But the use of poetry composed in Latvian in the letters of M. J. Borch shows his relations with the Latvian language and culture. All this taken together calls for revision of certain stereotypes in Latvia and in the world regarding the Baltic aristocracy in the 18th century

and provides better understanding of the once distinguished place occupied by the Baltic (and Latvian) intellectuals in the circles of the educated European society.

Key words: Michael Johann Borch, Voltaire, Enlightenment, European identity, Inflanty.

Summary

The article is devoted to the meeting of the lord of Varakļāni Manor Michael Johann Borch (1753–1810) with Voltaire in 1775, in his residence in Ferney. This meeting is reflected in the so far only partly published letter of M. J. Borch to his father. The article uses the full original wording of the letter. The letter describes the vivid conversation of M. J. Borch and Voltaire in French, which portrays M. J. Borch as an excellent conversation partner, a good diplomat and expert of styles of the 18th century French poetry. Borch presents Voltaire with a poem that describes the sufferings and problems of Poland. Interestingly enough, Voltaire finds it (along with an ode by I. I. Shuvalov) to be the best composition in French created by a foreigner. We learn that M. J. Borch also dedicated to Voltaire poems which were inserted in the above mentioned letter. Furthermore, the letter reveals the many-sided personality of Michael Johann Borch. To understand it better, the article also analyses other unknown letters by Borch kept at the V. Stefanyk Lviv Scientific Library of the Ukrainian Academy of Sciences. As an aristocrat of Polish Livonia (*Inflanty polskie*) he represents “Poland”, remaining a brave Polish patriot also after its division in 1772. We see there the contribution of this Inflantian nobleman into building a positive image of Poland among the leading European intellectuals, especially in the presence of Voltaire who was no friend of Poland. At the same time M. J. Borch defines himself as a patriot of the entire Europe, who respects the cultures of different peoples (including Latvian, which is evidenced by his poetry dedications to his wife in Latvian). At the same time he works and fights for his local native land, Inflanty, thinking about the improvement of the situation of local peasantry, expansion of culture resources and improvement of the level of education. Everything is linked together with M. J. Borch’s belief in the universal Enlightenment ideals of civic, free and tolerant society. In a sense this 18th century Varakļāni nobleman might serve as an example

in modern Europe because he was a man who truly believed in the ideals now set forth for the European Union instead of formally and demagogically using them for achievement of personal good, as it is characteristic to a large part of the present-day eurocrats. If the Latvian society were primarily intellectual instead of superficially and stereotypically thinking, it might be proud of this outstanding personality who had undoubtedly contributed a lot to the intellectual culture of Europe.

Iesniegts 14.09.2013.